

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΦΟΙΝΗ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ:
ΕΝΑ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ

Επιτρέψτε μου να αρχίσω με ορισμένες εννοιολογικές αποσαφηνίσεις. Για πολλούς μελετητές οι όροι *ιστορία της γλώσσας* (ή *γλωσσική ιστορία*) και *ιστορική* (ή *διαχρονική*) *γλωσσολογία* χρησιμοποιούνται αδιακρίτως για να περιγράψουν τη μελέτη ενός και του αυτού γνωστικού πεδίου, του ιδιαίτερα πολύπλοκου πεδίου της γλώσσας. Ωστόσο οι όροι αναφέρονται συνήθως στις εποχές που τους γέννησαν¹. Ο όρος *ιστορία της γλώσσας* ανάγεται στη στενή (και μάλιστα επιλεκτική) σχέση της ιστορίας με τη φιλολογία και σε εκείνη τη θεώρηση που απ' ενός έβλεπε την ιστορία σαν απλή διαδοχή γενεών και γεγονότων, απ' ετέρου συνέδεσε κατά τον 19ο αιώνα τη γλώσσα με τις περιπέτειες του έθνους και ασχολήθηκε εντατικά με τη σύνταξη γραμματικών, λεξικών και ανθολογιών. Ο έτερος όρος *ιστορική γλωσσολογία* χρησιμοποιήθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα για να διακρίνει τους γερμανούς νεογραμματικούς από τους νεογλωσσολόγους, διάκριση που είχε τότε ιδιαίτερο νόημα επειδή προσανατόλιζε τις γλωσσικές έρευνες προς νέα θέματα και μεθοδολογίες, απαλλαγμένες από τις αγκυλώσεις της ιστορικής γραμματικής και την εμμονή στον επιλεκτικό ιστορικισμό που χρησιμοποιούσε τα «ευγενή» έργα της λογοτεχνίας για να περιγράψει την εξέλιξη της γλώσσας. Κατ' αντιπαράσταση με τους γραμματικούς, οι γλωσσολόγοι, ιδιαίτερα μετά την τομή του Σωσύρ (*langue/parole*), στράφηκαν στη μελέτη της γλωσσικής πράξης στη συγχρονία και σε εμπειρικά δεδομένα, δηλαδή στον προφορικό λόγο, καθώς και σε τομείς καταλληλότερους για τη συγχρονική μελέτη, τη φωνητική, τη μορφολογία και τη σύνταξη, δηλαδή στα σημαινόντα, με αποτέλεσμα να παραγκωνιστεί η μελέτη των σημαινομένων, η κατ' εξοχήν διαχρονική ή αλλιώς ιστορική μελέτη της γλώσσας.

1. Για τις έννοιες, τις θεωρίες και τις σχολές, βλ. πρόχειρα Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaffer, *Nouveau Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Παρίσι 1995. Βλ. επίσης Alain Lerond (επιμ.), "Histoire de la langue", *Langue française* 10 (Μάιος 1971) και Jean-Claude Chevalier, Pierre Kuenz (επιμ.), "Langage et histoire", *Langue française* 15 (Σεπτέμβριος 1972).

Ας έλθουμε στα ελληνικά πράγματα τώρα. Υπενθυμίζω ότι ολόκληρος σχεδόν ο 19ος αιώνας χαρακτηρίστηκε από τη μελέτη της αρχαίας γραμματείας και της μεσαιωνικής φιλολογίας. Στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα (γύρω στα 1880) ο αντίκτυπος του γλωσσολογικού ρεύματος προσανατόλισε τη νέα γενιά γερμανών και ελλήνων μελετητών της ελληνικής (Meyer, Krumbacher, Χατζιδάκις) προς την προφορική παράδοση και τη διαλεκτολογία. Το ρεύμα του δημοτικισμού έδινε νέα ώθηση στις γλωσσικές έρευνες, λαμβάνοντας κάποτε και κοινωνικό χαρακτήρα (Ψυχάρης, Τριανταφυλλίδης, Κορδάτος), χωρίς ωστόσο να εγκαταλείπεται το πάγιο αίτημα του ρομαντισμού σχετικά με τη συγκρότηση γραμματικής και λεξικού της ελληνικής ως γλώσσας ενός έθνους. Στη συγκυρία αυτή ξεκίνησε και η συνεργασία της ιστορίας με τη γλωσσολογία και τη λαογραφία στο Λεξικογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών με όχι ευκαταφρόνητα αποτελέσματα για την ελληνιστική και μεσαιωνική κοινή και ακόμη σημαντικότερα για τις ελληνικές διαλέκτους². Από την άλλη πλευρά, ο Στέφανος Κουμανούδης διατηρούσε την εμμονή του στη μελέτη της σημαντικής συνεισφοράς των λογίων στην ανανέωση του λεξιλογίου, συνεπώς στην κατά παράδοση συνεργασία της γλωσσικής ιστορίας με την αρχαία και τη νεότερη ελληνική φιλολογία³.

Ωστόσο και οι ίδιοι οι γλωσσολόγοι παραδέχονται ότι από τη στιγμή που τα σημαίνοντα ενέχονται εμφανικότερα στη γλωσσική αλλαγή είναι επόμενο να απασχολούν περισσότερο από τα λοιπά γλωσσικά φαινόμενα τον ιστορικό. Η «ονομάτων επίσκεψις», όπως την εμπνεύστηκε ο Κ. Θ. Δημαράς από τη δεκαετία του 1950, επικεντρώθηκε στις γλωσσικές αντιλήψεις και στη λόγια λεξικογραφική συνεισφορά του νεοελληνικού Διαφωτισμού (Καταρτζής, Κοραής), επιλογή που αναβίωνε κατά κάποιο τρόπο τον Κουμανούδη και την κατά παράδοση συνεργασία της γλωσσικής ιστορίας με την αρχαία και τη νεοελληνική φιλολογία στην εθνική οπτική⁴, εμπλουτίζοντάς την όμως με πολλά από αυτά που είχε να προτείνει η ευαισθησία του ιστορι-

2. Βλ. Δικαίος Βαγιακάκος, *Γλωσσολογικά Έρευνα*, τ. 2, Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1977. Βλ. επίσης τις γλωσσικές βιβλιογραφίες που δημοσιεύθηκαν από το 1937 (με την επιμέλειά του) στο Λεξικογραφικό Δελτίο της Ακαδημίας Αθηνών, καθώς και σε περιοδικά, π.χ. *Αθηνά*, *Onomata κ.ά.*

3. Για μια γενική επισκόπηση της γλωσσικής ιστοριογραφίας, βλ. τον συλλογικό τόμο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, επιμ. Μ. Ζ. Κοπιδάκης, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1999 και Στυλιανός Γ. Καψωμένος, *Από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1985 (όπου και βιβλιογραφία).

4. Στέφανος Α. Κουμανούδης, *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, τ. 1-2, έκδ. Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα 1980 και Κ. Θ. Δημαράς, *Λεξικογραφία και Ιδεολογία*, Αθήνα 1980.

κού των ιδεών και των συνειδήσεων και με κάποιες από τις σύγχρονες θεωρητικές διευρύνσεις και πρακτικές της ευρωπαϊκής (και δη της γαλλικής) ιστορικής επιστήμης, όπως η μετατόπιση του ερευνητικού ενδιαφέροντος από τις κορυφές προς τους μέσους όρους και η εισαγωγή ποσοτικών δεδομένων και μετρήσεων, αλλά με φειδώ που μας θυμίζει τις επιφυλάξεις του Lucien Febvre για την εντατική ποσοτικοποίηση και την έννοια της δομής στις ιστορικές σπουδές⁵. Στη συνέχεια ωστόσο η «ονομάτων επίσκεψις» δεν πραγματοποιήθηκε, εκτός εξαιρέσεων⁶, στο εύρος της σύλληψής της. Η έρευνα ενδιαφέρθηκε περισσότερο για τις γλωσσικές αντιλήψεις, τις φιλοσοφικές και πολιτικές ιδέες των κορυφαίων διανοητών του νεοελληνικού Διαφωτισμού και Ρομαντισμού (ιδίως το σύνδρομο της καταγωγής από την αρχαία ελληνική και τη συνήθως απαξιωτική θέαση της γλωσσικής αλλαγής, η οποία επιβάρυνε τη διόρθωση της γλώσσας), και ποσοδικά μελετήθηκαν κάποιες έννοιες ή όροι⁷.

Η συνάντηση, μετά τη Μεταπολίτευση, της ιστορίας με τις κοινωνικές επιστήμες, η εισαγωγή νέων (δομικού τύπου) μεθοδολογιών και εννοιολογικών (και μάλιστα μαρξικών) εργαλείων ανάλυσης, όπως λαϊκός πολιτισμός (Μπαχτίν, Προπ), ηγεμονία (Γκράμσι), ιδεολογία (Αλτουσέρ), σε συνδυασμό με το θεματολογικό ανάπτυγμα που έλαβε η έρευνα κυρίως από τη Σχολή των *Annales*⁸, τροφοδότησαν τη συζήτηση γύρω από τα ιδεολογήματα της εθνικής ιστοριογραφίας με παράδειγμα την έννοια (ιλαός)⁹, καθώς

5. «Ως η διψόσα έλαφος», συνέντευξη του Κ. Θ. Δημαρά στο περ. *Σύγχρονα Θέματα* τχ. 35-36-37 (Δεκέμβριος 1988), 8-35. Βλ. επίσης Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Η των ονομάτων επίσκεψις», *Επιστημονική Συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1994, σ. 86-92.

6. Μαριάννα Δήτσα, *Νεολογία και κριτική στον 19ο αιώνα. Νεόπλαστοι λογοτεχνικοί όροι από τη «Συναγωγή» του Σ. Α. Κουμανούδη*, Αθήνα, Ερμής, 1988.

7. Βλ. ενδεικτικά: Α. Βρανούσης, «Έλληνες, Ρωμιοί, Νεοέλληνες» και «Ρωμιοί χριστιανοί: έθνος, πολιτεία, πατρίδα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 442-444· Ρωξάνη Δ. Αργυροπούλου, «Η έννοια της πολιτικής στον νεοελληνικό στοχασμό του φθίνοντα 18ου αιώνα», *Φιλοσοφία και Πολιτική, Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας*, Αθήνα 1982, σ. 262-267· Panayotis Noutsos, «De la 'nation' au 'peuple': Rigas Ferreos et Coray», *Epsilon* 2 (1988), 23-30· Dinos Georgoudis, «Sur le terme 'République' en péso-grec (1774-1821)», *Archipel Egéen* 1 (1989), 13-19· Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Η έρευνα ως επιστημονικός όρος στον Αδαμάντιο Κοραή», *Ο Ερασιστής* 22 (1999), 136-157. Βλ. επίσης *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Βιβλιογραφία 1945-1995*, επιμ. Δ. Γ. Αποστολόπουλος - Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ - Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1998.

8. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Ζητήματα ιστορίας*, Αθήνα 1983, σ. 255.

9. Φ. Ηλιού, Ν. Σβορώνος, «Η έννοια του λαού στη νεοελληνική ιστοριογραφία.

και τη συζήτηση γύρω από τη σύνθετη δομή της γλώσσας του Μακρυγιάννη, τα διαφορετικά στρώματα του μακρυγιαννικού λόγου, στα οποία ενσωματώνονται τόσο τα παραδοσιακά εκφραστικά στερεότυπα όσο και η επιβεβλημένη από το κυρίαρχο κράτος νέα γλώσσα¹⁰. Στο πλαίσιο της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας, της ιστορικής γεωγραφίας, της ιστορικής δημογραφίας, της ιστορικής ανθρωπολογίας, μελετήθηκαν ανθρωπώνυμα και τοπωνύμια, λέξεις, όροι και έννοιες ως εργαλείο βοηθητικό για την κατανόηση κοινωνικών πραγματικοτήτων, θεσμών και νοοτροπιών: με άλλα λόγια, η ιστορία των λέξεων συνδέθηκε με κοινωνικά-πολιτισμικά συμφραζόμενα¹¹.

Στο ίδιο (ή συναφές) πλαίσιο και στον αστερισμό μιας διεπιστημονικής οπτικής της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας, εφαρμόστηκαν διάφορες μέθοδοι γλωσσικών αναλύσεων με διαφορετικά, κατά περίπτωση, ερευνητικά αιτούμενα: ποσοτική ανάλυση περιεχομένου για τη μελέτη της κοινωνικής και ιδεολογικής λειτουργίας της ελληνικής γλώσσας στα Βαλκάνια¹², δομικού τύπου λεξιλογική ανάλυση και ανάλυση περιεχομένου για την ανασύσταση γλωσσικών συμπεριφορών και νοοτροπιών του φαναριώτικου περιβάλλοντος¹³, σύνθετα μαθηματικά μοντέλα λεξιλογικής ανάλυσης στην

Διάρκειες και τομές», *Δελτίο της Εταιρείας σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας* 4β (1980), 77-98. Βλ. επίσης Φ. Ηλιού, *Ιδεολογικές χρήσεις του κοραϊσμού στον εικοστό αιώνα*, Αθήνα 1984.

10. Ν. Θεοτοκάς, «Το αποτύπωμα του ζωντανού και του ονείρου στα κείμενα του Μακρυγιάννη», *Τα Ιστορικά* τχ. 4 (Δεκέμβριος 1985), 276-296. Ο προβληματισμός επαναδιατυπώθηκε πρόσφατα σε πιο ολοκληρωμένη μορφή, πάλι με τη θεωρητική σκευή του Μπαχτίν και του Γκράμσι, σε μια συγκριτική ανάγνωση των γραπτών του Μακρυγιάννη και του Κοσμά του Αιτωλού, βλ. Ευαγγελή Αρ. Ντάτση, *Πολιτισμική ηγεμονία και λαϊκός πολιτισμός. Ο αετοροχρισμένος* διάλογος του ιερομονάχου Κοσμά και του αγωνιστή Μακρυγιάννη, Αθήνα 1999· Η ίδια, *Η ποιητική του λαϊκού πολιτισμού*, Αθήνα 2004.

11. Βλ. το συλλογικό έργο Σπύρος Ι. Ασδραχάς, με τη συνεργασία των Ν. Ε. Καραπιδάκη, Όλγας Κατσαρδή-Hering, Ευτυχίας Δ. Λιάτα, Άννας Ματθαίου, Michel Sivignon, Traian Stoianovich, *Ελληνική οικονομική ιστορία ΙΕ' - ΙΘ' αιώνας*, τ. 1, Αθήνα 2003 (όπου και η σχετική βιβλιογραφία). Βλ. επίσης Ν. Ε. Καραπιδάκης, «Η πρακτική των τεκμηρίων», *Τα Ιστορικά* τχ. 38 (Ιούνιος 2003), 5-26. Ειδικότερα, για τη συνάρθρωση λεξιλογίου, κοινωνίας και θεσμών στα Ιόνια νησιά επί Βενετοκρατίας, βλ. Nicolas Karapidakis, *Civis fidelis: l'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIIème-XVIIIème siècles)*, Peter Lang 1992.

12. Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανήλ Μοσχοπολίτη*, Ιωάννινα 1988.

13. Alexandra Sfini, *Langue et mentalités au Phanar (XVIIe-XVIIIe siècles). D'après les*

ιστορία των θετικών επιστημών¹⁴. Αλλά σκοπός μου δεν είναι να εξαντλήσω εδώ το φάσμα των νεότερων επιστημολογικών προσεγγίσεων, άλλωστε συνήθως περιστασιακών και μεμονωμένων, σε ό,τι αφορά το πεδίο της γλώσσας¹⁵.

Η ιστορική θεώρηση της γλώσσας υπό διεπιστημονική οπτική αποτέλεσε αυτόνομο ερευνητικό αντικείμενο προγραμμάτων για τη μελέτη των γλωσσών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, στα οποία εντάχθηκε και η ελληνική λόγω του ιδιαίτερου ρόλου της για τους πληθυσμούς της περιοχής. Στη Ρουμανία συγκροτήθηκε πρόγραμμα που συνέδεε την ιστορία των ιδεών και της λογοτεχνίας με την ιστορία των ιδεολογιών και νοοτροπιών και με τη γλωσσολογία, με σκοπό να δειχθεί αν υπάρχει σημαντική γλωσσική ανανέωση ή συντηρητισμός των βαλκανικών γλωσσών κατά τον 18ο-19ο αιώνα, χωρίς ωστόσο να δημοσιοποιηθούν –απ' όσο ξέρω– μεγάλης εμβέλειας αποτελέσματα¹⁶. Στο πλαίσιο της Βαλκανικής Επιτροπής της Αυστριακής Ακαδημίας Επιστημών της Βιέννης ξεκίνησε πρόσφατα ερευνητικό πρόγραμμα για την καταγραφή (σε τράπεζες δεδομένων) της πολιτισμικής ορολογίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κατά τον 19ο αιώνα, με αιτούμενο να περιγραφεί η διαδικασία συγκρότησης και εξέλιξης των εθνικών γλωσσών της ευρύτερης περιοχής¹⁷, στο οποίο προβλέπεται η συνεργασία της πολιτισμι-

“Ephémérides” de P. Codrica et d'autres textes du milieu phanariote, Paris I – Sorbonne 1991 (δακτυλόγραφη διατριβή).

14. Θεόδωρος Ε. Μπερχάκης, Ευθύμιος Νικολαΐδης, *Στατιστική ανάλυση λεξικών δεδομένων. Οι πρόλογοι βιβλίων των θετικών επιστημών της περιόδου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, πρόλογος Jean-Paul Benzécri, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1990.

15. Όπως κάποιες προσεγγίσεις που άπτονται του πεδίου της κοινωνιο-γλωσσολογίας ή με επιρροές από τη φωνηική επιστημολογία (ανάλυση του λόγου), π.χ. Λυδία Παπαδάκη, «Τα σύμβολα της κυρίαρχης ιδεολογίας στον ημερήσιο αθηναϊκό τύπο την περίοδο του 1920», *Τετάρη* 1 (Μάρτιος 1990), 89-116· Αικατερίνη Μπρέγιαννη, «Η πολιτική των ψευδαισθήσεων. Κατασκευές και μύθοι της μεταξικής δικτατορίας», *Τα Ιστορικά* τχ. 30 (Ιούνιος 1999), 171-198· Φύλιππος Ωραιόπουλος, *Ο νεοελληνικός λόγος για την αρχιτεκτονική και την πόλη. Το χωρικό μοντέλο της ελληνικής Ανατολής*, πρόλογος Αλέξανδρος Τζώνης, Lian Lefavre, Αθήνα 1998.

16. Elena Toma, “Mentalité et Langage”, *Revue des Études Sud-Est Européennes (RESEE)* 18, τχ. 4 (1980), 647-664· Zamfira Mihaíl, “Idéologie, mentalité – Expression linguistique”, *RESEE* 22, τχ. 2 (1984), 133-144· Lidia Simion, “The modernization of the social-political Vocabulary as reflected in the Romanian Press of the first half of the 19th Century”, *RESEE* 26, τχ. 1 (1988), 27-33· Lia Brad-Chisacof, “The language of Tudor Vladimirescu’s and Alexander Hyspantis revolutionary Proclamations”, στο *ίδιο*, σ. 35-42.

17. Εκτός από τις βαλκανικές γλώσσες, στο πρόγραμμα συμμετέχει και η οθωμανι-

κής ιστορίας με την ιστορία των ιδεών, την ιστορική ανθρωπολογία και τη συγκριτική γλωσσολογία, συνεργασία η οποία έχει αρκετές προϋποθέσεις ώστε να εκβάλλει μακροπρόθεσμα σε μια ιστορία των εννοιών (Begriffsgeschichte)¹⁸.

Το ερευνητικό έργο που εκπονείται στο ΚΝΕ/ΕΙΕ, με κύριο αντικείμενο του τα λεξιλόγια του ελληνικού Διαφωτισμού και της Επανάστασης¹⁹, αντλεί τα αναλυτικά εργαλεία του κατά πρώτο λόγο από την ιστορική σημασιολογία, όπως την ορίζει ο Alphonse Dupront, ως τη μελέτη των λεξιλογίων μέσω των οποίων τα ανθρώπινα σύνολα του παρελθόντος εξέφρασαν μερικώς την παρουσία τους στον κόσμο και την κοσμοθεωρία τους²⁰—ένα πεδίο παρατήρησης σε εγγύτητα με την ιστορική ψυχολογία και την πολιτισμική ανθρωπολογία—, και στη συνέχεια από τη γερμανική εννοιολογική ιστορία, ιδίως στη μετεξέλιξή της μετά τη συνάντησή της με τη γαλλική σχολή²¹, σε συνδυασμό με ορισμένες μεθόδους της (κοινωνιο)γλωσσολογίας²².

Μακροπρόθεσμο σχέδιο αυτών των ερευνών, και ενδεχομένως άλλων του ίδιου ή παρόμοιου τύπου²³, θα ήταν η κατάρτιση ενός λεξικού κοινωνικο-

κή-τουρκική. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκε το Συνέδριο *Der Zivilisationswortschatz im Südosteuropäischen Raum 1840-1870*, Αυστριακή Ακαδημία Επιστημών - Βαλκανική Επιστητή, Βιέννη 1-3 Μαρτίου 2002 (υπό έκδοση).

18. Ο σχεδιασμός του ελληνικού τμήματος επηρεάστηκε από το θεμελιώδες εννοιολογικό λεξικό *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-socialen Sprache in Deutschland*, επιμ. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, τ. 1-8, Στουτγάρδη 1972-1977, βλ. Αγαθοκλής Αζέλης, Ιωάννης Καραχρήστος, «Η γένεση της μοντέρνας πολιτισμικής ορολογίας στις γλώσσες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: η ελληνική περίπτωση», *Τα Ιστορικά* τχ. 28-29 (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1998), 259-267.

19. Βλ. σχετικά Αλεξάνδρα Σφοίνη, «Λεξιλόγια και Διαφωτισμός. Οι Εφημερίδες του Π. Κοδριλιά», *Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα, ΟΜΕΔ, 1995, σ. 195-220 και *Ενημερωτικό Δελτίο του ΚΝΕ/ΕΙΕ* τχ. 24 (Δεκέμβριος 1999), 18.

20. Alphonse Dupront, "Sémantique historique", *Cahiers de Lexicologie* 14 (1969), 15-25.

21. Rolf Reichardt (επιμ.), *Aufklärung und Historische Semantik. Interdisziplinäre Beiträge zur westeuropäischen Kulturgeschichte*, Βερολίνο 1998.

22. Régine Robin, *Histoire et Linguistique*, Παρίσι 1973 και Jacques Guilhaumou, Denise Maldidier, "Langage", *La nouvelle histoire*, επιμ. Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Παρίσι 1978, σ. 304-308. Για ζητήματα σχετικά με τις τάσεις και τις σχολές, ας μου επιτραπεί να παραπέμψω στη συναγωγή μεταφρασμένων άρθρων, την οποία επιμελούμαι, *Ιστορική σημασιολογία - Εννοιολογική ιστορία. Διαδρομές της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας*, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας, ΕΜΝΕ - Μνήμων (υπό έκδοση).

23. Δηλαδή ερευνών που έχουν διεξαχθεί σε διαφορετικό πλαίσιο (ή και μεμονωμένα)

πολιτικών και πολιτισμικών εννοιών και όρων της ελληνικής, με σημείο αιχμής τους αιώνες 18ο-19ο, οπότε εντείνονται οι διαδικασίες διαμόρφωσης των σημασιών της νεωτερικότητας²⁴. Είναι αυτονόητο ότι το εύρος του ερευνητικού σχεδίου για τη χαρτογράφηση και ανάλυση του ελληνικού κοινωνικο-πολιτικού και πολιτισμικού λεξιλογίου στα συμφραζόμενά του και τη συγγραφή εννοιολογικού λεξικού προϋποθέτει πολλές και σταθερές συνεργασίες, καθώς και γλωσσολογικά εργαλεία ήδη επεξεργασμένα ή υπό κατασκευής²⁵.

και με διάφορες μεθοδολογίες, συναφείς πάντως με τη Begriffsgeschichte. Π.χ. για την πολιτική ιδεολογία του 19ου αιώνα, βλ. Ιωάννης Κουμπουρλής, «Εννοιολογικές πολυσημίες και πολιτικό πρόταγμα: ένα παράδειγμα από τον Κ. Παπαρρηγόπουλο», *Τα Ιστορικά τχ.* 28-29 (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1998), 31-58 και Νίκος Σιγάλας, «'Ελληνισμός' και εξελληνισμός: ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός», *Τα Ιστορικά τχ.* 34 (Ιούνιος 2001), 3-70. Για μια ανανεωμένη διεπιστημονική και πολυπρισματική προσέγγιση της πολιτικής σκέψης του Διαφωτισμού σε διεθνές περιβάλλον, βλ. Paschalis M. Kitromilides (επιμ.), *From republican polity to national community. Reconsiderations of Enlightenment political thought*, <Studies on Voltaire and the Eighteenth Century 2003: 09>, Οξφόρδη, Voltaire Foundation, 2003.

24. Εκτός από το *Geschichtliche Grundbegriffe*, σημαντικό εννοιολογικό λεξικό αποτελεί το *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, έκδ. Rolf Reichardt, Eberhard Schmitt, Hans-Jürgen Lüsebrink, τ. 1-20, Μόναχο 1985-2000, στο οποίο εισήχθησαν ορισμένες κατευθύνσεις της Σχολής των *Annales* (ιστορία των νοστροπιών, εικονογραφικές αναπαραστάσεις κ.ά.). Τοποθετημένο σε βραχύτερη διάρκεια που επιτρέπει να συλλάβει κανείς τις μεταβολές εν τω γίνεσθαι, ενίοτε και με τη χρήση λεξικομετρικών μεθόδων, είναι το *Dictionnaire des usages socio-politiques (1770-1815)*, INALF/Saint-Cloud, τ. 1-6, Παρίσι 1985-1999.

25. Απαραίτητα για κάθε μελέτη, όταν αυτή λαμβάνει υπόψη τα ατομικά και συλλογικά συμφραζόμενα, είναι τα γλωσσάρια, οι συμφραστικοί πίνακες λέξεων, οι τράπεζες δεδομένων. Εκτός από την ολοκλήρωση του ιστορικού άτλαντα των ιδιωμάτων της ελληνικής που επιχειρεί αργόρυθμα η Ακαδημία Αθηνών, παραμένει ακόμη στα ζητούμενα της ελληνικής λεξικογραφίας η συμπλήρωση του ιστορικού λεξικού της νέας ελληνικής με ακριβείς χρονολογήσεις και σημασίες στη συνέχεια των λεξικών του Κριαρά και του Κουμανούδη, βλ. σχετικά Henri Tonnet, «Για μια ιστορία της διαμόρφωσης του λεξιλογίου της νέας ελληνικής», *Η ελληνική γλώσσα και η ιστορία της*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, ΥΠΕΠΘ/Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2003, σ. 53-57. Βλ. επίσης Α.-Φ. Χρηστίδης, «Ιστορίες της ελληνικής», στο *ίδιο*, σ. 15-30.

Alexandra Sfini

HISTOIRE SOCIO-POLITIQUE ET CULTURELLE DE LA LANGUE :
UNE DÉMARCHE PLURIDISCIPLINAIRE

(RÉSUMÉ)

Il s'agit d'un bref parcours des différentes approches de la langue de la part de l'historiographie grecque, jalonné par le début du nationalisme au XIXème siècle, qui comprend la rédaction philologique de grammaires et dictionnaires de la langue nationale, l'étude linguistique des dialectes au début du XXème, l'étude de la réflexion théorique sur la langue et de l'apport néologique des Lumières néohelléniques entreprise par l'histoire des idées et la lexicographie vers les années 1950, pour aboutir à la rencontre de l'histoire des mots avec l'histoire économique et socio-culturelle et les méthodes structurales à partir des années 1970. L'avènement récent de l'histoire de la langue en objet d'étude autonome sous un angle pluridisciplinaire, englobant des études langagières multiples, déboucherait à long terme sur un Dictionnaire de notions et concepts socio-politiques et culturels en grec (XVIIIème-XIXème siècles).